

Eva Pavlinušić Vilus

*Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet,
Odsjek za logopediju, Borongajska cesta 83f, 10000 Zagreb*

Proizvodnja zamjeničkih nenaglasnica kod djece urednog jezičnog razvoja i djece s razvojnim jezičnim poremećajem

Production of pronominal clitics in typically developing children and children with DLD

Pregledni rad: UDK: 81'232/3

DOI: <https://doi.org/10.31299/log.14.1.5>

Sažetak

Ispuštanje objektnih zamjeničkih nenaglasnica u trećem licu smatra se jednim od kliničkih pokazatelja razvojnog jezičnog poremećaja (RJP-a) kod djece predškolske i školske dobi u brojnim jezicima. Proizvodnja zamjeničkih nenaglasnica izazov je i djeci urednog jezičnog razvoja (UJR-a) u prvim godinama usvajanja jezika, a najtemeljitiše je istražena u romanskim jezicima. Budući da u hrvatskome proizvodnja zamjeničkih nenaglasnica kod djece s RJP-om nije istraživana, cilj ovoga rada je donekle ispuniti tu prazninu pregledom istraživanja provedenim u drugim jezicima, a koja su relevantna za hrvatski jezični kontekst, te tako ispitati bi li odstupanje od uredne proizvodnje zamjeničkih nenaglasnica moglo biti klinički pokazatelj RJP-a u hrvatskome jeziku. Pregled istraživanja pokazuje poteškoće u proizvodnji zamjeničkih nenaglasnica u trećem licu kod djece UJR-a do pete godine života, dok djeca s RJP-om poteškoće pokazuju i u adolescentskoj dobi. Nakon pete godine života, djeca UJR-a ponekad griješe u morfološkom označavanju zamjeničkih nenaglasnica, u čemu važnu ulogu ima raspon radnog pamćenja, koji se pokazao prediktorom uspješnosti u proizvodnji zamjeničkih nenaglasnica i kod djece s RJP-om. Kao uzroci odstupanja od uredne proizvodnje zamjeničkih nenaglasnica kod djece s RJP-om predlagani su razni čimbenici vezani za mehanizme jezične obrade i/ili opće kognitivne sposobnosti, ovisno o teorijskom okviru od kojega se polazi. Pregledom istraživanja potvrđeno je da bi poteškoće u proizvodnji zamjeničkih nenaglasnica mogle biti među kliničkim pokazateljima RJP-a u hrvatskome jeziku, no za konačnu potvrdu potrebno je ispitati proizvodnju djece s RJP-om u hrvatskome.

Ključne riječi:
razvojni jezični poremećaj (RJP); usvajanje zamjenica; zamjeničke nenaglasnice; ispuštanje nenaglasnica; morfosintaktički razvoj

Summary

The omission of the third-person object clitics is considered to be a clinical marker of developmental language disorder (DLD) in children of pre-school and school age in a number of languages. The production of object clitics is also a challenge for typically developing children (TD) in the first years of language acquisition, and it was most thoroughly explored in Romance languages. In the Croatian language the production of pronominal clitics in children with DLD has not been investigated. The aim of this paper is to fill this gap by reviewing research conducted in other languages that is relevant to the Croatian linguistic context, and thus to examine whether the deviation from the typical production of pronominal clitics could be a clinical marker of DLD in the Croatian language. The review showed that difficulties in the production of third-person clitics are present in TD children up to the age of five, while children with DLD also show difficulties in adolescence. After the fifth year of life, TD children sometimes err in morphological marking of clitics, in which the working memory span plays an important role. The latter has proved to be a predictor of the production of pronominal clitics in children with DLD as well. Various factors related to language processing mechanisms and/or general cognitive abilities have been proposed as the causes of deviation from typical production of pronominal clitics in children with DLD. The review of the research confirmed that difficulties in the production of clitics could be among clinical markers of DLD in Croatian. However, it is necessary to examine the production of clitics in children with DLD in Croatian for final confirmation.

Keywords:
developmental language disorder (DLD); acquisition of pronouns; pronominal clitics; clitic omission; morphosyntactic development

UVOD

Proizvodnja zamjeničkih nenaglasnica kod djece urednog jezičnog razvoja (UJR-a) i djece s razvojnim jezičnim poremećajem (RJP-om) dosad je bila predmetom brojnih istraživanja. Već je nekoliko desetljeća poznato da zamjeničke nenaglasnice djeci s RJP-om zadaju probleme u jezičnoj proizvodnji, a i djeci UJR-a potrebno je nekoliko godina da ovladaju svim zakonitostima proizvodnje ovih elemenata. Navedeno vrijedi ponajprije za nenaglasnice u trećem licu u funkciji objekta, dok se ostale zamjeničke nenaglasnice čine manje problematičnima. U hrvatskome jeziku proizvodnja zamjeničkih nenaglasnica, kao i zamjenica općenito, rijetko je bila predmetom istraživanja. Cilj je ovog rada ponuditi pregled istraživanja u drugim jezicima u odnosu na osobitosti hrvatskoga jezičnog sustava i obilježja usvajanja za ovu temu bitnih segmenata hrvatskoga jezika, te tako ispitati je li opravdano pretpostaviti da su odstupanja od uredne proizvodnje zamjeničkih nenaglasnica kod djece predškolske i školske dobi klinički pokazatelj RJP-a i u hrvatskome jeziku. Usto, cilj rada je stvoriti čvrstu polazišnu točku za istraživanja proizvodnje zamjeničkih nenaglasnica u hrvatskome. U radu će se usporediti obilježja proizvodnje zamjeničkih nenaglasnica kod djece UJR-a i djece s RJP-om, te predstaviti najutjecajnije teorije o uzrocima poteškoća u proizvodnji tih elemenata. Također, rad donosi opis obilježja zamjeničkih nenaglasnica u hrvatskome i pregled istraživanja usvajanja zamjenica u hrvatskome.

Zamjeničke nenaglasnice

Zamjeničke nenaglasnice ili klitike nenaglašeni su oblici osobnih zamjenica (npr. *mene - me, tebi - ti, njih - ih*). Kao i ostale nenaglašene riječi, prozodijski su nesamostalne, pa se obvezno nalaze uz naglašenu riječ na koju se u govoru naslanjaju. U hrvatskome jeziku, ta se riječ nalazi ispred zamjeničke nenaglasnice, što nenaglasticu čini zanaglasticom. Zamjeničke nenaglasnice postoje u mnogim jezicima svijeta, a u ovome radu ponajviše ćemo se baviti nenaglasticama u slavenskim i romanskim jezicima, u kojima je ova tema u kontekstu jezičnog usvajanja relativno dobro istražena.

Nenaglašene suznačne riječi, i prema mišljenju jezikoslovaca i jezičnome osjećaju govornika, manje su rječolike od naglašanih punoznačnih riječi. No, prozodijska obilježja nisu jedino što zamjeničke nenaglasnice čini zanimljivima. Na morfološkoj razini osobne zamjenice u hrvatskome karakteristične su po nepravilnosti sklonidbene paradigme, koja sadrži i homonimne i supletivne oblike. Primjerice, oblici osobnih zamjenica u prvom i drugom licu jednine, muškom rodu trećeg lica jednine, te sva tri lica množine, identični su u genitivu (*menelme, tebelte, njegalga, nas, vas, njih/ih*) i akuzativu (*menelme, tebelte, njegalga, nas, vas, njih/ih*). S druge strane, unutar jednog lica, često nailazimo na oblike izvedene od različitih osnova, odnosno supletivne oblike, npr. *ja - menelme, meni/mi, mnom(e)* ili *on - njegalga, njemu/mu, njim(e)*. Sklonidba zamjeničkih nenaglasnica usto je i nepotpuna: u jedini sva tri lica imaju oblike za genitiv, dativ i akuzativ (npr. *menelme, tebi/ti* itd.), a u množini to je slučaj s trećim licem (*njih/ih* u genitivu i akuzativu te *njimal/im* u dativu), dok prva dva lica imaju nenaglašeni oblik samo za dativ (*nama/nam* i *vama/vam*). Nepotpunost sklonidbene paradigme zamjeničkih nenaglasnica uvjetovana je njihovom sintaktičkom funkcijom izravnog ili neizravnog objekta u rečenici. Dio paradigme hrvatske zamjeničke sklonidbe u kojem postoje nenaglasnice prikazan je u tablici 1.

Tablica 1. Naglašeni i nenaglašeni oblici zamjenica u hrvatskome

Padež	1. lice	2. lice	3. lice muški rod	3. lice ženski rod	3. lice srednji rod	povratna zamjenica
JEDNINA						
Akuzativ	mene, me	tebe, te	njega, ga	nju, ju, je	njega, ga	sebe, se
Genitiv	mene, me	tebe, te	njega, ga	nje, je	njega, ga	sebe
Dativ	meni, mi	tebi, ti	njemu, mu	njoj, joj	njemu, mu	sebi, si
MNOŽINA						
Akuzativ	nas	vas	njih, ih			sebe, se
Genitiv	nas	vas	njih, ih			sebe
Dativ	nama, nam	vama, vam	njima, im			sebi, si

Kao i ostale suznačne riječi, zamjenice karakterizira odsutnost pravog leksičkog značenja, što im omogućuje njihovu upućivačku funkciju. Djetetu koje usvaja jezik zamjenice su po tome vrlo specifične. Jer - dok *mama, medo, žlica* i ostale konkretne imenice, kojima jezični unos djece obiluje, imaju vrlo jasno značenje, a u ranoj komunikaciji između djeteta i odraslih najčešće označuju samo jedan izvanjezični entitet u djetetovoj neposrednoj okolini (jednu žensku osobu, određenog medvjedića i žlicu), zamjenice od početka u jezičnom unosu označavaju različite entitete. Svaki govornik u djetetovoj blizini samoga sebe naziva *ja*, dok se osobi s kojom razgovara obraća s *ti*, pa *ja* i *ti* označavaju različite osobe u različitim komunikacijskim situacijama. U najranijim fazama usvajanja jezika djeca i zamjenice upotrebljavaju kao da označavaju uvijek isti referent, a upućivačka se funkcija razvija postupno (Voieikova i Krasnoshchekova, 2020). Nominativni oblik zamjenice u prvom licu jednine u govoru djeteta obično se javlja prije ostalih osobnih zamjenica, a dijete ga upotrebljava kao „oznaku“ za samoga sebe u svojim iskazima. Zamjenice u ostalim licima javljaju se tek kada dijete ovlada njihovom upućivačkom funkcijom. Tada dijete počinje zamjenicu u drugom licu jednine upotrebljavati u razgovoru s različitim sugovornicima, jer shvaća da je referent zamjenice *tebi* u rečenici: *Tebi ću dati pusul* ona osoba kojoj je taj iskaz u određenoj komunikacijskoj situaciji upućen, odnosno da referencija zamjenice ovisi o identitetu sugovornika. Nakon toga javljaju se i zamjenice u trećem licu s različitim referentima (*ibid.*).

Na semantičkoj razini nenaglašene od naglašanih oblika osobnih zamjenica razdvaja obilježje živosti referenta, koji može biti negativno označen za ovo obilježje (neživ) samo u slučaju nenaglašanih zamjeničkih oblika. Naprimjer, referent nenaglasnice *ga* može biti živ (*Jesi li vidio moga brata?* – *Da, vidio sam ga.*) ili neživ (*Jesi li vidio moj automobil?* – *Da, vidio sam ga.*), dok referent naglašenog oblika *njega* može biti živ (*Jesi li vidio moga brata?* – *Da, vidio sam njega i njegovu suprugu*), ali ne i neživ (*Jesi li vidio moj automobil?* – *Da, vidio sam *njega i tvoj bicikl.*). Suptilna je to razlika koju djeca moraju prepoznati i usvojiti. Pragmatička je razina ipak ključna u obradi i usvajanju zamjenica jer se na njoj ostvaruje njihova temeljna upućivačka funkcija. Za ispravnu interpretaciju i proizvodnju zamjenica nužno je pratiti moguće referente u diskursu, a u tomu pomažu prozodijska, morfološka, leksička, semantička i sintaktička obilježja zamjenica. No, prilikom interpretacije i proizvodnje zamjenica potrebno je voditi računa i o istaknutosti i aktiviranosti referenata u prethodnom diskursu, njihovu statusu u zajedničkom znanju govornika i sugovornika, te udaljenosti od zamjenice, jer svi ti čimbenici utječu na vjerojatnost da

je neka imenska fraza referent određene zamjenice. Tek kada u potpunosti ovladaju svim navedenim znanjima, djeca se u proizvodnji zamjenica, naglašanih i nenaglašanih, mogu približiti proizvodnji odraslih.

Valja napomenuti da se unutar skupine zamjeničkih nenaglasnica kao posebna podskupina često izdvajaju povratne nenaglasnice, koje se određenim obilježjima razlikuju od ostalih zamjeničkih nenaglasnica (v. Oraić Rabušić, 2015). U hrvatskome jeziku povratne su nenaglasnice lišene oznake broja i roda, te imaju samo dva oblika: akuzativni oblik *se* i dativni oblik *si*. U nekim se teorijskim pristupima povratne nenaglasnice, pogotovo one u slavenskim jezicima, ne ubrajaju u zamjeničke nenaglasnice, već se smatraju slobodnim morfemima s funkcijom povratne oznake (npr. Rosen, 2014; Ivanova i Petrova, 2017). Hrvatske ih gramatike tradicionalno svrstavaju u zamjeničke nenaglasnice (npr. Babić i sur., 1991; Barić i sur., 1997) ili ih, prema obilježjima glagolske konstrukcije u kojoj se nalaze, dijele na povratne nenaglasnice i povratne čestice (Silić i Pranjkić, 2005). U ovome radu povratne se nenaglasnice smatraju podskupinom zamjeničkih nenaglasnica (v. i Pavlinušić Vilus i sur., 2023), ponajprije zato što im se tako pristupa u relevantnoj literaturi. No, pitanje njihova statusa u hrvatskome jeziku ostaje otvorenim, a zainteresiranog čitatelja upućujemo na radove hrvatskih jezikoslovaca (npr. Belaj, 2002; Oraić Rabušić, 2015; Polančec, 2018).

Proizvodnja zamjeničkih nenaglasnica kod djece urednog jezičnog razvoja

Prozodijska, morfološka i leksička obilježja zamjeničkih nenaglasnica u hrvatskome ne čine ih izglednim kandidatima za brzo usvajanje i rano pojavljivanje u dječjoj jezičnoj proizvodnji. Nenaglašeni jezični elementi manje su istaknuti u govoru, stoga su zahtjevniji za usvajanje od riječi koje nose naglasak (Echols i Newport, 1992; Gerken, 1991). Nadalje, ovladavanje nepravilnom i nepotpunom sklonidbenom paradigmom osobnih zamjenica, i naglašanih i nenaglašanih, moglo bi biti izrazito zahtjevno, čak i djeci UJR-a. No, istraživanja usvajanja morfologije u morfološki bogatim jezicima pokazuju da djeca izložena takvim jezicima rano usvajaju čak i vrlo nepravilne paradigme (Dressler i sur., 2017; Laaha i Gillis, 2007; Xanthos i sur., 2011). Istraživanja rane jezične proizvodnje u hrvatskome potvrdila su ovakav obrazac usvajanja (oblikotvorna morfologija: Blaži i sur., 2001; Jelaska i sur., 2002; Kovačević i sur., 2009; Tanacković Faletar i Matovac, 2009; Pavlinušić Vilus i sur., 2023; rječotovorna morfologija: Hržica, 2021; Kuna, 2022; Palmović, 2007).

Budući da su zamjeničke nenaglasnice relativno niskočestotan element u jeziku, u uzorcima spontane jezične proizvodnje njihova je zastupljenost niska. Stoga se u istraživanjima često primjenjuje metoda elicitirane proizvodnje. Proizvodnja zamjeničke nenaglasnice obično se elicitira slikovnim materijalima, koji prikazuju izvođenje određene radnje na živom ili neživom trpitelju radnje. Ispitivač uvodi referente kratkim opisom slike, npr.: „Djevojčica ima škare i komad papira. Pogledaj, reže papir.“, a proizvodnju nenaglasnice potiče pitanjem, poput: „Što je djevojčica napravila s papirom?“, na koje očekivani odgovor glasi: „Izrezala ga je.“ (Avram i sur., 2013: 136). Ta se metoda pokazala vrlo uspješnom, i kod djece UJR-a potiče proizvodnju nenaglasnice u 80-90 % iskaza, ovisno o dobi (v. Avram i sur., 2013; Delage i Durrleman, 2018).

Usvajanje zamjeničkih nenaglasnica najtemeljitije je istraženo za skupinu romanskih jezika. U najranijim ostvarajima jezične proizvodnje, djeca u romanskim jezicima obično ne proizvode zamjeničke nenaglasnice, već ih ispuštaju, čak i u obveznom kontekstu (Coene i Avram, 2011; Hamann i sur., 1995; Jakubowicz i sur., 1996; Pirvulescu, 2006). Zamjeničke nenaglasnice u dječjoj proizvodnji javljaju se tijekom treće godine života, s time da dob varira ovisno o jeziku koji dijete usvaja (v. pregled u Tsakali, 2014). Nakon razdoblja potpunog izostavljanja zamjeničkih nenaglasnica slijedi razdoblje u kojemu dijete počinje s njihovom proizvodnjom, ali ih i dalje povremeno ispušta (Pirvulescu, 2006). Tijekom razdoblja istodobne proizvodnje i ispuštanja zamjeničkih nenaglasnica djeca vrlo rijetko ispuštaju zamjeničke nenaglasnice u prvom i drugom licu jednine (v. Coene i Avram, 2011 i Avram i sur., 2015 za rumunjski te Gavarró i Fortón, 2014 za katalonski), a zamijećeno je i da se povratne objektne nenaglasnice ispuštaju rjeđe nego nepovratne objektne nenaglasnice (v. Jakubowicz i sur., 1998 i Zesiger i sur., 2010 za francuski). Djeca UJR-a povremeno izostavljaju zamjeničke nenaglasnice u ulozi izravnog objekta do pete godine života u nekim romanskim jezicima, npr. francuskom (Jakubowicz i sur., 1998; Zesiger i sur., 2010), katalonskom (Wexler, Gavarró i Torrens 2004) i portugalskom (Costa i Lobo, 2006), dok u španjolskome djeca i prije te dobi iznimno rijetko ispuštaju nenaglasnice (Gavarró i sur., 2010; Mateu, 2015).

U vrlo temeljito istraženom francuskom jeziku, koji uz nepovratne zamjeničke nenaglasnice trećeg lica u funkciji izravnog objekta (*le* – m. jd., *la* – ž. jd., *les* – mn.) ima i subjektne zamjeničke nenaglasnice (npr. *je* – 1. jd., *tu* – 2. jd.), subjektne se nenaglasnice prve pojavljuju u dječjoj proizvodnji, a slijedi ih povratna objektna nenaglasnica *se*, dok se nepovratne objektne nenaglasnice *le*, *la* i *les* javljaju posljednje (Hamann i sur., 1995; Crysmann i Müller, 2000; Jakubowicz i Rigaut, 2000; v. pregled u Delage i sur., 2016) ili istodobno s povratnom nenaglasnicom (Müller i Kupisch, 2003). Istraživanja provedena u romanskim jezicima, osobito francuskome, pokazuju da su nepovratne objektne nenaglasnice djeci teže za proizvodnju od povratnih. U formalističkoj tradiciji, ta se razlika pripisuje razlici u dubinskoj strukturi rečenica s dvjema vrstama nenaglasnica (npr. Hamann, 2011). U istraživanjima bliskijima funkcionalističkom pristupu, kasnije usvajanje objektnih u odnosu na povratne nenaglasnice objašnjava se morfološkim i pragmatičkim razlikama između dviju vrsta nenaglasnica (Delage i sur., 2016; Tuller i sur., 2011). Objektne nenaglasnice u trećem licu nose oznaku gramatičkog roda (npr. *le* i *la* u francuskome), čime se razlikuju od povratnih nenaglasnica koje nisu označene za rod (npr. *se* u francuskome). To znači da je za razumijevanje ili proizvodnju nepovratnih objektnih nenaglasnica potrebno obraditi gramatičku kategoriju više. Određivanje referenta zamjenice na temelju gramatičkog roda u razumijevanju iskaza podrazumijeva potragu za imenskom frazom podudarnog roda u prethodnom diskursu, dok je za uspješnu proizvodnju potrebno dohvatiti gramatički rod referenta iz kratkoročnog pamćenja i na osnovi toga pridružiti zamjenici morfološku oznaku, odnosno odabrati zamjenicu u odgovarajućem rodu. Za razumijevanje i proizvodnju zamjenica u prvom i drugom licu te povratne zamjenice, ništa od navedenoga nije potrebno. Nadalje, zamjenice u prvom i drugom licu označavaju izravne sudionike komunikacije, što njihove referente čini istaknutima i stoga jednostavnijima za određivanje u odnosu na referente zamjenica u trećem licu. Proizvodnja zamjeničkih nenaglasnica u trećem licu u romanskim jezicima doseže vrijednosti tipične

za proizvodnju odraslih govornika tek oko šeste godine života (Delage i sur., 2016; Zesiger i sur., 2010), no i u toj dobi javljaju se pogreške u morfološkom označavanju roda u zadatcima elicirane proizvodnje (Arosio i Giustolisi, 2019).

Slična razvojna putanja usvajanja zamjeničkih nenaglasnica opisana je i za slavenske jezike, u kojima se nenaglasnice upotrebljavaju u funkciji objekta, dok subjektne nenaglasnice ne postoje. Početno razdoblje isključivog ispuštanja zamjeničkih nenaglasnica, nakon kojeg slijedi razdoblje naizmjenične proizvodnje i ispuštanja, potvrđeno je za povratnu nenaglasnicu *się* u poljskome (Rivero i Goledzinowska, 2003) i *se* u hrvatskome (Pavlinušić Vilus i Hržica, 2022) u istraživanjima spontane jezične proizvodnje. Za hrvatski ne raspoložemo podatcima o ispuštanjima ostalih zamjeničkih nenaglasnica. Srećom, u poljskome ta je tema relativno dobro istražena. Istraživanje provedeno metodom eliciranja pokazuje da djeca u poljskome u dobi od 2;4 do 3;6 ispuštaju zamjeničke nenaglasnice u većini iskaza, dok ih djeca u starijim skupinama (od 3;6 do 5;10) ispuštaju u manjem postotku iskaza, ali to i dalje čine (Tryzna, 2010). U poljskome jeziku odrasli govornici također povremeno ispuštaju zamjeničku nenaglasnicu u skladu s određenim pragmatičkim zakonitostima (Mykhaylyk i Sopata, 2015), što je važan podatak za određivanje razlike između proizvodnje djece i odraslih. Djeca u poljskome približe se obrascu proizvodnje odraslih u dobi od šest godina (Mykhaylyk i Sopata, 2015), kao i djeca u romanskim jezicima.

Proizvodnja i ispuštanje nenaglašenih oblika osobnih zamjenica kod djece urednog jezičnog razvoja u hrvatskome jeziku

Nažalost, u hrvatskome je dosad provedeno tek nekoliko istraživanja usvajanja osobnih zamjenica. Istraživanje proizvodnje zamjenica u spontanoj jezičnoj proizvodnji u prve tri godine života pokazuje da djeca u hrvatskome vrlo rano počinju s proizvodnjom nenaglašenih oblika osobnih zamjenica, te da ih od samog početka proizvode u nekoliko padeža (Pavlinušić Vilus i sur., 2023). Prvo i drugo lice pojavljuju se prije trećega, a ženski rod nakon muškoga: zamjeničke nenaglasnice u prvom licu jednine javljaju se između 1;6 i 1;10, u drugom licu između 1;10 i 2;5, kao i u trećem licu jednine muškog roda, a ženski rod između 1;11 i 2;4 (Pavlinušić Vilus i sur., 2023). Množinski oblici javljaju se nakon oblika za jedninu, između 2;1 i 2;8. Akuzativna povratna nenaglasnica javlja se u spontanoj proizvodnji istodobno s oblicima za prvo lice jednine, između 1;6 i 1;10, dok se dativni oblik *si* javlja kasnije, između 2;1 i 2;5 (*ibid.*). Kašnjenje dativa u odnosu na akuzativ očekivano je i prisutno i u usvajanju padežne morfologije imenica (Kovačević i sur., 2009). No, u slučaju nepovratnih zamjeničkih nenaglasnica, dativni se oblici javljaju manje-više istodobno u oba padeža, ili se dativni oblik javlja čak prije akuzativnoga (Pavlinušić Vilus i sur., 2023). Navedeni podatci odnose se samo na prvo pojavljivanje zamjeničkih nenaglasnica, pa ne otkrivaju ispuštaju li djeca u hrvatskome jeziku nenaglasnice i u kojoj mjeri, niti u kojoj ih dobi počinju sustavno proizvoditi. Na osnovi podataka o usvajanju povratne zamjenice, koji otkrivaju porast proizvodnje s dobi (Pavlinušić Vilus i sur., 2023), te završetak faze ispuštanja akuzativne povratne nenaglasnice do trećeg rođendana ili ranije (Pavlinušić Vilus i Hržica, 2022), moguće je pretpostaviti da i za nenaglašene oblike osobnih zamjenica postoji sličan razvojni put.

Ispuštanje nenaglašenih oblika osobnih zamjenica u funkciji izravnog objekta u hrvatskome dosad je bilo

predmetom jednog istraživanja. Riječ je o velikom višejezičnom istraživanju Varlokoste i suradnika (2016), koje je obuhvatilo 16 jezika, a provedeno je metodom eliciranja. Ispitanici su bili petogodišnjaci UJR-a. Prema rezultatima istraživanja, hrvatski petogodišnjaci izostavljaju zamjeničke nenaglasnice otprilike jednako često kao i odrasli govornici hrvatskoga. Srednja vrijednost postotka rečenica s izostavljenom nenaglasnicom za 25 ispitanika dječje dobi iznosila je 6,4 %, dok je za desetero ispitanika odrasle dobi iznosila 6 % (Varlokosta i sur., 2016). No, srednja vrijednost postotka rečenica s proizvedenom nenaglasnicom ipak je niža za djecu nego za odrasle, te iznosi 79,6 % za petogodišnjake i 90,2 % za odrasle govornike. Umjesto izostavljanja nenaglasnice, hrvatski petogodišnjaci zamijenili su je imenicom u 5 % eliciranih rečenica, naglašenim oblikom zamjenice u 1 % rečenica, te preoblikovali rečenicu, izbjegavši tako proizvodnju zamjenice, u 7,7 % rečenica. Za odrasle govornike srednja vrijednost postotka rečenica s imenicama umjesto zamjeničkih nenaglasnica iznosila je 2,3 %, a preformuliranih rečenica samo 1,5 %, dok zamjena nenaglašenog oblika zamjenice naglašenim nije zabilježena. Prema rezultatima ovog istraživanja, dakle, hrvatski petogodišnjaci ispravno primjenjuju sintaktička i pragmatička pravila uvrštavanja zamjeničkih nenaglasnica u funkciji izravnog objekta. Mala razlika između proizvodnje nenaglašenih oblika zamjenica u trećem licu kod djece i odraslih možda proizlazi iz boljeg razumijevanja ispitne situacije i zahtjeva zadatka odraslih, no tu je pretpostavku potrebno ispitati.

Navedeno istraživanje važno je zbog ciljeva, ali i činjenice da je uključivalo govornike hrvatskoga jezika. Naime, jedan od ciljeva bio je ispitati može li se zadatak elicirane proizvodnje, razvijen u okviru istraživanja, primijeniti u svrhu probira djece s poteškoćama u jezičnom razvoju prilikom ili netom prije polaska u školu (Varlokosta i sur., 2016). Rezultati istraživanja u svih 16 jezika pokazali su da petogodišnjaci UJR-a vladaju proizvodnjom zamjenica u funkciji izravnog objekta u trećem licu, te da su odstupanja u proizvodnji tih elemenata u toj dobi pouzdan pokazatelj odstupanja od urednog jezičnog razvoja.

Proizvodnja zamjeničkih nenaglasnica kod djece s razvojnim jezičnim poremećajem

Proizvodnja zamjeničkih nenaglasnica u trećem licu kod djece s RJP-om, kao i kod djece UJR-a, dobro je istražena u romanskim jezicima. Djeca s RJP-om proizvode značajno manje zamjeničkih nenaglasnica nego djeca UJR-a (npr. Avram i sur., 2013; Delage i Durrlemann, 2018), a odstupanja od uredne proizvodnje nenaglasnica pokazuju i adolescenti s RJP-om (Tuller i sur., 2011). Ispuštanje nenaglašenih oblika osobnih zamjenica stoga se smatra jednim od kliničkih pokazatelja RJP-a u romanskim jezicima (Arosio i sur., 2014; Avram i sur., 2013; Jakubowitz i sur., 1998; Paradis et al., 2003; Tuller i sur., 2011). U slavenskim jezicima proizvodnja zamjeničkih nenaglasnica kod djece s RJP-om nije dovoljno istražena, a dostupni podatci upućuju na odstupanja u proizvodnji slična onima opisanima u romanskim jezicima (v. Smolík i Vávru, 2014). Budući da je ispuštanje zamjeničkih nenaglasnica najtemeljitiije istraženo u skupini romanskih jezika, i ovaj se rad ponajviše oslanja na spoznaje iz tih jezika. U nastavku je kratak opis obilježja odstupanja od uredne proizvodnje zamjeničkih nenaglasnica kod djece s RJP-om u romanskim jezicima, te pregled pokušaja objašnjenja uzroka tim odstupanjima.

Brojnost i vrsta pogrešaka u proizvodnji zamjeničkih nenaglasnica kod djece s razvojnim jezičnim poremećajem

Djeca s RJP-om predškolske i školske dobi, za razliku od djece UJR-a, ispuštaju zamjeničke nenaglasnice u funkciji objekta, no ne čine to u svim iskazima. Osim što ih ispuštaju, ponekad zamjenjuju nenaglasnice drugim jezičnim elementima. U istraživanju autorica H  lene Delage i St  phanie Durrlemann, provedenom metodom elicitiranja na francuskom govornom području, djeca s RJP-om osnovnoškolske dobi (7–15 godina) proizvela su objektu zamjeniku nenaglasnicu u trećem licu jednine u 60,1 % iskaza, a djeca UJR-a ujednačena prema kronološkoj dobi u 88,5 % iskaza (Delage i Durrlemann, 2018). Najzastupljenija vrsta pogreške kod djece s RJP-om bila je zamjena nenaglasnice imenskom frazom (39 %), dok je postotak iskaza u kojima je nenaglasnica proizvedena u pogrešnom gramatičkom rodu bio niži i iznosio je 25 %, kao i postotak iskaza u kojima je nenaglasnica ispuštena (23 %). Odstupanja u proizvodnji zamjeničkih nenaglasnica, kako je pokazalo navedeno istraživanje, ne podrazumijevaju nužno ispuštanje nenaglasnice, već obuhvaćaju i pogreške na pragmatičkoj i morfološkoj razini, poput zamjene nenaglasnice imenskom frazom i pogrešne oznake roda. Ovakav obrazac odstupanja od uredne proizvodnje nenaglasnica nije nužno jezično univerzalan, čak ni unutar skupine romanskih jezika. Primjerice, u rumunjskom istraživanju u koje su bila uključena djeca s RJP-om te djeca s disleksijom, djeca s disleksijom zamjenjivala su nenaglasnicu imenskom frazom, dok su je djeca s RJP-om ispuštala ili proizvodila s pogrešnom morfološkom oznakom (Avram i sur., 2013). Udio iskaza s ispuštenom nenaglasnicom kod djece s RJP-om u ukupnoj elicitiranoj proizvodnji iznosio je 36 % (Avram i sur., 2013). Razlika između udjela iskaza s proizvedenom nenaglasnicom kod djece UJR-a i djece s RJP-om bila je veća u rumunjskom istraživanju nego u francuskome: djeca UJR-a proizvela su nenaglasnicu u rumunjskome u čak 90,6 % iskaza, dok su je njihovi vršnjaci s RJP-om proizveli u samo 44,8 % iskaza. Rumunjska djeca s RJP-om proizvela su manje nenaglasnica čak i od najmlađe kontrolne skupine djece urednog jezičnog razvoja. Naime, djeca prosječne kronološke dobi od tri godine i šest mjeseci bila su značajno uspješnija u proizvodnji zamjeničkih nenaglasnica od gotovo dvostruko starije djece s RJP-om (Avram i sur., 2013:140).

S obzirom na to da su djeca u rumunjskom istraživanju bila mlađa od one u francuskom istraživanju, moguće je da veća razlika između uredne i narušene proizvodnje nenaglasnica u rumunjskome proizlazi iz razlike u dobi ispitanika, no nije moguće isključiti ni razlike među jezicima kao potencijalni uzrok. U francuskome, primjerice, ispuštanje objektne zamjeničke nenaglasnice u trećem licu u razgovornom je jeziku prihvatljivo u određenom kontekstu, pa se rečenice s ispuštenim nenaglasnicama nalaze u jezičnom unosu djece. S druge strane, rumunjski jezik specifičan je među romanskim jezicima po mogućnosti uvršćavanja zamjeničke nenaglasnice prije ili poslije predikata, ovisno o rodu nenaglasnice i glagolskom obliku predikata (Avram i sur., 2013). Ostali romanski jezici imaju samo predverbalne nenaglasnice (npr. francuski *Elle le voit* ‘Ona ga vidi’), osim u specifičnim glagolskim oblicima poput imperativa. No, i u rumunjskome jeziku neobilježeni red riječi onaj je u kojem predikat prethodi objektu, dok u slučaju predverbalnih nenaglasnica objekt dolazi prije predikata. U istraživanju Larise Avram i suradnica (2013) djeca s RJP-om bila su uspješnija u proizvodnji postverbalnih nenaglasnica nego predverbalnih. Navedeni rezultati upućuju na mogućnost

da djeci s RJP-om proizvodnju nenaglasnica dodatno otežava sintaktički pomak do kojeg dolazi kod predverbalnih nenaglasnica, barem prema formalističkom tumačenju (Avram i Coene, 2009; v. Sportiche, 1998), dok bi se iz funkcionalističke perspektive moglo pretpostaviti da ih ometa obilježeni red riječi koji nastaje smještanjem objekta prije predikata. U hrvatskome jeziku zamjeničke nenaglasnice također mogu biti smještene prije (*Ti ga vidiš?*) ili poslije predikata (*Da, vidim ga.*), no njihov položaj u odnosu na predikat nije određen morfološkim obilježjima, već prozodijskima¹. Podsjetimo, hrvatske su zamjeničke nenaglasnice zanaglasnice, što znači da ispred njih mora postojati naglašena riječ na koju se mogu prozodijski nasloniti. U razgovornom stilu distribucija nenaglasnica slobodnija je, a struktura iskaza podložna elipsama, pa se i zamjeničke nenaglasnice mogu naći na početku naglasne cjeline (npr. *Ga vidiš?*; v. Peti Stantić, 2007). S obzirom na navedena obilježja hrvatskoga jezika, kao i na slobodan red riječi po kojemu se hrvatski razlikuje od najbolje istraženih romanskih jezika, hrvatski je jezik vrlo zanimljiv u kontekstu ove teme. Stoga bi vrijedilo detaljno istražiti proizvodnju zamjeničkih nenaglasnica u hrvatskome kod djece s RJP-om, ali i djece UJR-a.

U već spomenutom francuskom istraživanju elicitirana je i proizvodnja zamjeničke nenaglasnice u prvom licu jednine, u čemu se djeca s RJP-om nisu statistički značajno razlikovala od kontrolne skupine (92,9 % prema 98,2 %, Delage i Durrlemann, 2018: 769). Osobito je zanimljivo da se ni u proizvodnji određenih članova, koji su u francuskome homonimni sa zamjeničkim nenaglasnicama u trećem licu (*le, la, les*), djeca s RJP-om nisu značajno razlikovala od djece u kontrolnoj skupini (94 % prema 96,3 %, Delage i Durrlemann, 2018: 769). Također, u rumunjskom istraživanju djeca s RJP-om nisu ispuštala povratnu nenaglasnicu (Avram i sur., 2013). S druge strane, djeca s RJP-om u srpskom jeziku ispuštaju povratnu nenaglasnicu *se* (Vukovic i Stojanovic, 2011). Rezultati istraživanja navode na zaključak da uzrok odstupanjima u proizvodnji nenaglasnica u trećem licu jednine kod djece s RJP-om ne treba tražiti u prozodijskim obilježjima nenaglasnica, kao ni u činjenici da pripadaju zamjenicama kao potencijalno zahtjevnoj vrsti riječi iz perspektive usvajanja jezika, već u nekom od obilježja specifičnim za nenaglašene zamjenice u trećem licu. Podatak da djeca s RJP-om ispuštaju zamjeničke nenaglasnice čak i u zadatku doslovnog ponavljanja rečenica (Avram i sur., 2013; Smolik i V  vru, 2014), možda i najzornije oslikava do koje je mjere proizvodnja ovih jezičnih elemenata izazov djeci s RJP-om.

Zanimljivo je da djeca s RJP-om u jezicima u kojima zamjeničke nenaglasnice ne postoje također pokazuju poteškoće u proizvodnji zamjenica, ali se njihova odstupanja od uredne proizvodnje razlikuju od onih uočenih u jezicima s nenaglasnicama. Leonard i Kueser (2019), na osnovi opažanja prikupljenih tijekom logopedske terapije, ustanovili su da djeca s RJP-om u engleskome često na mjesto subjekta rečenice uvršćavaju zamjenicu u akuzativu (npr. *me, him, her*) umjesto zamjenice u nominativu (v. i Moore, 2001). U iskazima koji sadrže takvu pogrešku, glagol koji čini predikat najčešće je morfološki neoznačen (npr. *Him leave.*). Autori smatraju da je

¹ Položaj zamjeničkih nenaglasnica u rečenici u slavenskim jezicima predmet je rasprava i istraživanja već desetljećima. Prema generativnogramati  kome pristupu položaj zamjeničkih nenaglasnica u hrvatskome određen je prozodijskim ili sintaktičkim čimbenicima, a nenaglasnica se može naći iza prve naglašene riječi ili iza prve sintaktičke fraze u (su)rečenici (npr. Franks, 2005). No, ta je tema izvan tematskog opsega ovog rada.

takav tip pogreške specifičan za engleski jezik, a uzroke traže u činjenici da u engleskom jeziku dio osobnih zamjenica ima identičan oblik u nominativu i akuzativu (*you, it*), što djecu s RJP-om navodi na pogrešan zaključak da su zamjenički oblici u nominativu i akuzativu općenito međusobno zamjenjivi. Istraživanje spontane proizvodnje djece engleskog govornog područja s RJP-om u dobi od 3;11-5;4 (srednja vrijednost: 4;6) potvrdilo je da djeca s RJP-om relativno često nominativne oblike zamjenica u trećem licu jednine zamjenjuju akuzativnim oblicima, te da se zastupljenost takvih pogrešaka u uzorcima njihove jezične proizvodnje ne razlikuje značajno od djece niže kronološke dobi ujednačene po prosječnoj duljini iskaza (PDI, engl. *mean length of utterance, MLU*) (Moore, 2001). U odnosu na djecu u jezicima koji imaju nenaglasnice, djeca s RJP-om u engleskome više griješe s padažom zamjenica nego rodom, kao i djeca mlađe dobi, ali sličnog PDI-ja (Moore, 2001). To naglašava važnost obuhvaćanja što većeg broja različitih jezika istraživanjem proizvodnje zamjenica i ograničenu mogućnost poopćavanja rezultata dobivenih u jednom jeziku na druge jezike, osobito one tipološki različite.

Proizvodnja zamjenica u trećem licu istražena je i u ostalim vrstama odstupanja od urednog jezičnog razvoja. Na uspješnost proizvodnje zamjenica kod djece s poremećajem iz spektra autizma (PSA) u hebrejskome, primjerice, utječu kapacitet radnog pamćenja, razvijenost teorije uma i stupanj ovladanosti morfološkim i sintaktičkim sustavom jezika (Meir i Novogrodsky, 2019). Prva dva čimbenika prediktori su proizvodnje zamjenica u subjektivnoj funkciji, dok je posljednji prediktor proizvodnje objektivnih zamjenica. Talijanska djeca sa PSA u izravnoj usporedbi s djecom s RJP-om pokazuju čak i više poteškoća u proizvodnji zamjeničkih nenaglasnica (Guasti i sur., 2018). Poteškoće u proizvodnji zamjeničkih nenaglasnica pokazuju i djeca s disleksijom (v. Avram i sur. 2013 za rumunjski, Arosio i sur. 2016 i Zachou i sur. 2013 za talijanski, Delage i Durrlemann 2018 za francuski; v. Casani i sur., 2022 za suprotne rezultate) te adolescenti s oštećenjima sluha ili rolandičkom epilepsijom (Tuller i sur., 2011). Jedino što zasad znamo o ovoj temi kada je hrvatski jezik u pitanju, jest da su odstupanja od obrasca uredne proizvodnje zamjenica zabilježena kod osoba s afazijom (Košutar i sur., 2024).

Uzroci poteškoća u proizvodnji zamjeničkih nenaglasnica u trećem licu

Nakon pregleda istraživanja proizvodnje zamjeničkih nenaglasnica kod djece UJR-a i djece s RJP-om, preostaje pokušati odgovoriti na pitanje - što je to što čini zamjeničke nenaglasnice u trećem licu toliko zahtjevnima za proizvodnju djeci s RJP-om. Rezultati ranih istraživanja RJP-a u engleskom jeziku upućivali su na to da su poteškoće s nenaglašenim kratkim suznačnim riječima jedno od važnih obilježja RJP-a (v. pregled u Leonard, 1998). Na osnovi tih istraživanja nastala je tzv. površinska hipoteza (engl. *Surface Hypothesis*, Leonard 1989), prema kojoj su za RJP karakteristična umjereno teška odstupanja na leksičkoj i sintaktičkoj razini popraćena teškim odstupanjima na morfološkoj razini, a među najpogođenijim su elementima kratke funkcionalne riječi s naglaskom ili bez nje, poput subjektivnih zamjenica u trećem licu (*he, she*). No, djeca s RJP-om ne pokazuju usporedive poteškoće u razumijevanju zamjenica, niti poteškoće sa svim nenaglašenim riječima, što opovrgava Leonardovu (1998) pretpostavku da je u podlozi poteškoća sa zamjenicama deficit percepcije. Unatoč tomu što površinska hipoteza nije ponudila odgovarajuće objašnjenje

teškoća u proizvodnji nenaglašenih zamjenica, međudjelovanje prozodijskih i morfoloških obilježja kod djece s RJP-om i djece UJR-a i dalje se intenzivno istražuje (npr. Demuth i Tomas, 2016).

S druge strane, na osnovi dugogodišnjeg istraživanja jezičnog razumijevanja i proizvodnje kod djece s RJP-om, Van der Lely i Stollwerck (1996, v. i Bishop i sur., 2000) postavile su hipotezu o reprezentacijskom deficitu za odnose sintaktičke ovisnosti (engl. *representational deficit for dependent relationships, RDDR*) kao temeljnom oštećenju koje prouzrokuje odstupanja u ovladavanju jezikom, barem u skupini djece kod koje je RJP izrazito gramatičke naravi. Zbog ovog deficita djeca ne mogu dosljedno primijeniti sintaktičke strukture u kojima su sintaktički elementi u odnosu međusobne ovisnosti, poput sročnosti između subjekta i predikata ili anaforičkog odnosa zamjenice i njezina antecedensa. Pritom djeca nemaju poteškoća s lokalnim sintaktičkim ovisnostima, ali ne uspijevaju uspostaviti odnos dalekometne ovisnosti. Ova tvrdnja objašnjava zašto djeca s RJP-om pokazuju manje poteškoća u proizvodnji povratnih zamjenica, koje su prema generativnolingvističkome shvaćanju vezane lokalno i nalaze se unutar iste upravljačke kategorije kao i njihovi antecedensi. Umjesto uspostavljanja sintaktičke ovisnosti među elementima, djeca s RJP-om oslanjaju se na semantičke ključeve prilikom interpretacije i proizvodnje takvih struktura. Budući da semantički ključevi nisu dovoljni za ispravno označavanje gramatičkog roda zamjeničke nenaglasnice, ili za donošenje odluke o tome u kojem je kontekstu nenaglasnica obvezan element, djeca griješe u proizvodnji nenaglasnica. Prema hipotezi o reprezentacijskom deficitu za odnose sintaktičke ovisnosti deficit se odnosi isključivo na jezični komputacijski sustav, dok je opći kognitivni kapacitet obrade u potpunosti očuvan (Bishop i sur., 2000).

Nešto novija inačica hipoteze (Van der Lely, 1998) sintaktički pomak također uvrštava među strukture koje su zahtjevne za djecu s RJP-om. Zamjeničke nenaglasnice nastaju sintaktičkim pomakom i nalaze se u odnosu dalekometne ovisnosti sa svojim antecedensom, stoga su osobito pogođene. Iz uporabe termina „sintaktički pomak“ vidljivo je da ova hipoteza proizlazi iz formalističkog (ili preciznije, generativnolingvističkog) pogleda na strukturu jezika. Funkcionalistički utemeljen pristup, kako to obično biva, nudi drukčije viđenje, kako RJP-a općenito, tako i poteškoća u proizvodnji zamjeničkih nenaglasnica, te nastoji uzroke poteškoća potražiti i izvan jezičnog sustava. S aspekta jezične obrade uspostavljanje odnosa dalekometne ovisnosti zahtijeva znatne resurse verbalnog radnog pamćenja (u nastavku: radnog pamćenja). Uzmimo kao primjer sljedeću rečenicu: *Vidjela sam Ivanu jučer ujutro pred zgradom, a nekoliko sati kasnije, dok sam se šetala gradom s prijateljicama, odjednom sam je ugledala pred slastičarnicom*. Prvi član odnosa ovisnosti, a to je u slučaju anaforičkog odnosa antecedens (*Ivanu*), mora ostati aktivan u radnom pamćenju zajedno sa svim relevantnim obilježjima do trenutka proizvodnje drugog člana, same zamjenice (*je*), kako bi bilo moguće odabrati pragmatički odgovarajući element (zamjenicu) u odgovarajućem prozodijskom obliku (nenaglasnica), smjestiti ga u odgovarajuću sintaktičku poziciju i funkciju u rečenici (izravni objekt glagola *ugledati*) te pridružiti mu odgovarajuće morfološke oznake (ženski rod, jednina). U radnom pamćenju istodobno je aktivna i poruka koju govornik želi prenijeti, odnosno reprezentacija značenja i strukture cijelog iskaza. Slično je i sa sintaktičkim pomakom, koji podrazumijeva premještanje sintaktičkog elementa s njegova kanonskog položaja u rečenici

(u hrvatskome to je subjekt-predikat-objekt, S-P-O, npr. *Marko dobro poznaje Jakova.*) na novi položaj (S-O-P: *Marko ga dobro poznaje.*), pri čemu je cijelu reprezentaciju rečenice potrebno zadržati u radnom pamćenju do završetka obrade tog elementa i rečenice u cjelini.

Funkcionalistički orijentirani psiholingvisti RJP često povezuju upravo s deficitom radnog pamćenja (npr. Archibald i Gathercole, 2006; Durrleman i Delage, 2016; Lukács i sur., 2016). Smanjeni raspon radnog pamćenja kod djece s RJP-om u odnosu na vršnjake UJR-a potvrđen je i u hrvatskome jezičnom kontekstu (Blaži i Ljubojević, 2010; Ščapec i Kuvač Kraljević, 2013). Raspon radnog pamćenja pokazao se prediktorom uspješnosti u zadacima razumijevanja i ponavljanja sintaktički složenih struktura (npr. odnosnih rečenica) u francuskome kod djece s RJP-om (Delage i Frauenfelder, 2020), kao i proizvodnje zamjeničkih nenaglasnica u akuzativu 3. lica (Delage i Durrleman, 2018). Djeca UJR-a s većim rasponom radnog pamćenja također su uspješnija u razumijevanju složenih struktura (Delage i Frauenfelder, 2020) i proizvodnji zamjeničkih nenaglasnica (npr. Arosio i Giustolisi, 2019 za talijanski) od svojih vršnjaka manjeg raspona radnog pamćenja. Proizvodnju zamjeničkih nenaglasnica u trećem licu kod djece s RJP-om moguće je poboljšati ciljanim treningom radnog pamćenja (Stanford i sur., 2019), no ne i u djece UJR-a (*ibid.*). Istraživanje Fabrizija Arosija i Beatrice Giustolisi (2019) pokazuje da talijanski petogodišnjaci UJR-a i malog raspona radnog pamćenja griješe u proizvodnji zamjeničkih nenaglasnica u trećem licu. Ako se subjekt i objekt u rečenici razlikuju u rodu, djeca zamjenici pridaju pogrešnu oznaku roda. Njihovi vršnjaci s većim rasponom radnog pamćenja ne čine takve pogreške. U odnosu na djecu s RJP-om, petogodišnjaci UJR-a manjeg raspona radnog pamćenja ne ispuštaju zamjeničku nenaglasnicu niti je zamjenjuju imenskom frazom. Iz toga proizlazi da se priroda poteškoća u proizvodnji nenaglasnica u ovoj skupini djece UJR-a razlikuje od one kod djece s RJP-om. Djeci s RJP-om smanjen kapacitet radnog pamćenja znači manje komputacijskih resursa i sporiju kognitivnu obradu, kao i djeci UJR-a, no djeci UJR-a jezične strukture same po sebi ne predstavljaju problem. Drugim riječima, smanjen kapacitet radnog pamćenja pogoršava poteškoće koje djeci s RJP-om zadaju zamjeničke nenaglasnice u trećem licu svojim jezičnim osobitostima: prozodijским obilježjem nenaglašenosti, morfološkom oznakom za rod te morfološko-sintaktičkim i pragmatičkim odnosom s antecedensom, ali ih ne objašnjava u potpunosti.

Proizvodnja zamjeničkih nenaglasnica kod djece s razvojnim jezičnim poremećajem u hrvatskome

Nažalost, proizvodnja zamjeničkih nenaglasnica kod djece s RJP-om u hrvatskome nije još ispitana. Prema istraživanjima, djeca s RJP-om u jezičnoj proizvodnji u hrvatskome pokazuju teškoće na fonološkoj razini (Ivšac Pavliša i Lenček, 2011; Kelić i sur., 2016), morfološkoj (Arapović i Anđel, 2003; Hržica i Lice, 2013; adolescenti: Kuvač Kraljević i sur., 2022), sintaktičkoj (Balija i sur., 2012; Kelić i sur., 2012²; Šarić i Kuvač Kraljević, 2018; Vidović i Mildner, 2010) i leksičkoj razini (odrasli: Hržica i sur., 2019; djeca: Kelić i sur., 2012; Ščapec i Kuvač Kraljević, 2013). S obzirom na to da je za uspješnu

² U navedenom je članku cilj istraživanja bio ispitati leksičko bogatstvo i složenost strukture govornog jezika, ne i sintaktičku složenost iskaza. No, kao što naglašavaju Kelić i sur., iz rezultata dobivenih za prosječnu duljinu iskaza, koja je značajno niža u djece s RJP nego u vršnjaka uredna jezičnog razvoja, posredno se može zaključiti da su iskazi djece s RJP sintaktički jednostavniji i stoga kraći.

proizvodnju nenaglašenih oblika osobnih zamjenica nužno ovladati svim navedenim razinama jezika, čini se opravdanim pretpostaviti da je proizvodnja nenaglašenih oblika osobnih zamjenica u hrvatskome narušena kod djece s RJP-om. U prilog tomu govore i podatci dostupni za proizvodnju srodnih jezičnih elemenata, prema kojima djeca s RJP-om ispuštaju zamjenice općenito (Vidović i Mildner, 2010), kao i nenaglašene oblike pomoćnih glagola (Arapović i Anđel, 2003; Vidović i Mildner, 2010), koji dijele prozodijška obilježja i suznačnost sa zamjeničkim nenaglasnicama.

ZAKLJUČAK

Pregled istraživanja proizvodnje zamjeničkih nenaglasnica u romanskim i slavenskim jezicima, te istraživanja usvajanja zamjenica i obilježja zamjeničkih nenaglasnica u hrvatskome, potvrdio je da bi odstupanje od uredne proizvodnje zamjeničkih nenaglasnica kod djece nakon pete godine života moglo biti klinički pokazatelj RJP-a i za hrvatski jezik. No, za konačni zaključak potrebno je ispitati proizvodnju nenaglasnica djece s RJP-om u hrvatskome. Istraživanja pokazuju i da se uzroci poteškoća u proizvodnji zamjeničkih nenaglasnica ne mogu svesti na poteškoće u isključivo jezičnom komputacijskom sustavu. S druge strane, niti smanjen kapacitet radnog pamćenja nije se pokazao isključivim uzrokom poteškoća koje pokazuju djeca s RJP-om. Rezultati istraživanja ne podupiru tvrdnju da je RJP ograničen isključivo na jezičnu sposobnost, dok su ostale kognitivne sposobnosti u potpunosti očuvane. Značajan je to prilog višedesetljetnoj raspravi o naravi RJP-a, koja se, po svemu sudeći, primiče konsenzusu o RJP-u kao odstupanju od urednog razvoja u više kognitivnih domena i nekim aspektima motoričkih sposobnosti (Bishop i sur., 2016). A kako bismo doznali što je sve zapravo u podlozi poteškoća u proizvodnji zamjeničkih nenaglasnica, potrebno je nastaviti istraživanja koja uključuju jezike raznoolikih tipoloških obilježja, mjerenje općih kognitivnih sposobnosti, različite tipove odstupanja od urednog jezičnog razvoja, te usporedbu s djecom UJR-a različitih dobi.

LITERATURA

- Arapović, D., & Anđel, M. (2003). Morfološke pogreške u diskursu djece s PJT. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 39(1), 11–16.
- Archibald, L. M., & Gathercole, S. E. (2006). Short-term and working memory in specific language impairment. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 41(6), 675–693. <https://doi.org/10.1080/13682820500442602>
- Arosio, F., Branchini, C., Barbieri, L., & Guasti, M. T. (2014). Failure to produce direct object clitic pronouns as a clinical marker of SLI in school-aged Italian speaking children. *Clinical Linguistics & Phonetics*, 28(9), 639–663. <https://doi.org/10.3109/02699206.2013.877081>
- Arosio, F., & Giustolisi, B. (2019). Agreement and Interference in Direct Object Clitic Production in Italian Monolingual Children. *Frontiers in Communication*, 3, 66. <https://doi.org/10.3389/fcomm.2018.00066>
- Arosio, F., Pagliarini, E., Perugini, M., Barbieri, L., & Guasti, M. T. (2016). Morphosyntax and logical abilities in Italian poor

- readers: The problem of SLI under-identification. *First Language*, 36(3), 295-315. <https://doi.org/10.1177/0142723716639501>
- Avram, L., & Coene, M. (2009). Null objects and accusative clitics in Romanian. *Bucharest Working Papers in Linguistics*, XI(1), 233-252.
- Avram, L., Coene, M., & Sevcenco, A. (2015). Theoretical implications of children's early production of Romanian accusative clitics. *Lingua*, 161, 48-66. <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2014.03.004>
- Avram, L., Sevcenco, A., & Stoicescu, I. P. (2013). Clinical markers of specific language impairment and developmental dyslexia in Romanian: The case of accusative clitics. Available at: <https://www.semanticscholar.org/paper/Clinical-markers-of-specific-language-impairment-in-Avram-Sevcenco/03ee54399d4f10024324f74282b20c38ab864643>
- Babić, S., et al. (1991). *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika: nacrti za gramatiku*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Nakladni zavod Globus.
- Balija, M., Hržica, G., & Kuvač Kraljević, J. (2012). Odnosne rečenice bez pomaka i traga: proizvodnja odnosnih rečenica kod djece s posebnim jezičnim teškoćama. *Suvremena lingvistika*, 74, 139-154.
- Barić, E., et al. (1997). *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Belaj, B. (2001). Prototipno-kontekstualna analiza povratnih glagola u hrvatskom jeziku. *Suvremena lingvistika*, 51, 1-11.
- Bishop, D. V. M., Bright, P., James, C., Bishop, S. J., & Van Der Lely, H. K. J. (2000). Grammatical SLI: A distinct subtype of developmental language impairment? *Applied Psycholinguistics*, 21(2), 159-181. <https://doi.org/10.1017/S0142716400002010>
- Bishop, D. V., Snowling, M. J., Thompson, P. A., Greenhalgh, T., & CATALISE consortium (2016). CATALISE: A Multinational and Multidisciplinary Delphi Consensus Study. Identifying Language Impairments in Children. *PLoS One*, 11(7), e0158753. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0158753>
- Blaži, D., & Ljubojević, N. (2010). Radna memorija i obrada jezičnih i nejezičnih podražaja u djece s posebnim jezičnim teškoćama. In V. Mildner & M. Liker (Eds.), *Proizvodnja i percepcija govora* (pp. 340-350). Odsjek za fonetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Blaži, D., & Vančaš, M., & Kovačević, M. (2001). Glagolska i imenska morfologija u ranom usvajanju hrvatskoga jezika. In S. Mildner & M. Liker (Eds.), *Proizvodnja i percepcija govora* (pp. 340-350). Zagreb: Odsjek za fonetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Casani, E., Vulchanova, M., & Cardinaletti, A. (2022). Morphosyntactic skills influence the written decoding accuracy of Italian children with and without developmental dyslexia. *Frontiers in Psychology*, 13, 841638. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.841638>
- Coene, M., & Avram, L. (2011). An asymmetry in the acquisition of accusative clitics in child Romanian. In A. Grimm, A. Müller, C. Hamann, & E. Ruigendijk (Eds.), *Production-Comprehension Asymmetries in Child Language* (pp. 39-68). De Gruyter Mouton. https://doi.org/10.1515/9783110259179_39
- Costa, J., & Lobo, M. (2009). Clitic omission in the acquisition of European Portuguese: Data from comprehension. In A. Pires & J. Rothman (Eds.), *Minimalist Inquiries into Child and Adult Language Acquisition: Case Studies across Portuguese* (pp. 63-84). De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110215359.1.63>
- Crysmann, B., & Müller, N. (2000). On the non-parallelism in the acquisition of reflexive and nonreflexive object clitics. In C. Hamann & S. M. Powers (Eds.), *The Acquisition of Scrambling and Cliticization* (pp. 207-236). Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-017-3232-1_9
- Delage, H., & Durrleman, S. (2018). Developmental dyslexia and specific language impairment: Distinct syntactic profiles? *Clinical Linguistics & Phonetics*, 32(8), 758-785. <https://doi.org/10.1080/02699206.2018.1437222>
- Delage, H., Durrleman, S., & Frauenfelder, U. H. (2016). Disentangling sources of difficulty associated with the acquisition of accusative clitics in French. *Lingua*, 180, 1-24. <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2016.03.005>
- Delage, H., & Frauenfelder, U. H. (2020). Relationship between working memory and complex syntax in children with developmental language disorder. *Journal of Child Language*, 47, 600-632. <https://doi.org/10.1017/S0305000919000722>
- Demuth, K., & Tomas, E. (2016). Understanding the contributions of prosodic phonology to morphological development: Implications for children with specific language impairment. *First Language*, 36(3), 265-278. <https://doi.org/10.1177/0142723715626066>
- Dressler, W. U., Ketrez, F. N., & Kilani-Schoch, M. (2017). *Nominal compound acquisition*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/lald.61>
- Echols, C. H., & Newport, E. L. (1992). The role of stress and position in determining first words. *Language Acquisition*, 2(3), 189-220. <http://www.jstor.com/stable/20011375>
- Franks, S. (1997). South Slavic clitic placement is still syntactic. *Penn Working Papers in Linguistics 4: Proceedings of the 21st Annual Penn Linguistics Colloquium*, 111-126. Preuzeto s <https://repository.upenn.edu/server/api/core/bitstreams/6c81eec1-e925-4173-a147-cff183d7c593/content>
- Gavarró, A., & Fortón, N. (2014). Person features and the acquisition of clitics. In C. Contemori & L. Dal Pozzo (Eds.), *Inquiries into Linguistic Theory and Language Acquisition: Papers offered to Adriana Belletti* (pp. 97-113). CISCL Press.
- Gavarró, A., Torrens, V., & Wexler, K. (2010). Object clitic omission: Two language types. *Language Acquisition*, 17(4), 192-219.
- Gerken, L. (1991). The metrical basis for children's subjectless sentences. *Journal of Memory and Language*, 30(4), 431-451. [https://doi.org/10.1016/0749-596X\(91\)90015-C](https://doi.org/10.1016/0749-596X(91)90015-C)
- Guasti, M. T., Delage, H., & Durrleman, S. (2018). Syntactic awareness of clitic pronouns and articles in French-speaking children with autism, specific language impairment, and developmental dyslexia. In A. Gavarró (Ed.), *On the acquisition of the syntax of Romance* (pp. 141-168).
- Hamann, C. (2011). Binding and coreference: Views from child language. In J. de Villiers & T. Roeper (Eds.), *Handbook of generative approaches to language acquisition (Studies in Theoretical Psycholinguistics, vol 41, pp. 225-259)*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-007-1688-9_7
- Hamann, C., Rizzi, L., & Frauenfelder, U. (1996). The acquisition of subject and object clitics in French. In H. Clahsen

(Ed.), *Generative Approaches to Language Acquisition* (pp. 309-334). Benjamin's.

Hržica, G. (2021). Derivational morphology in Croatian child language. In V. Mattes, S. Sommer-Lolei, K. Korecky-Kröll, & W. U. Dressler (Eds.), *The acquisition of derivational morphology: A cross-linguistic perspective* (pp. 141-168). John Benjamins.

Hržica, G., Košutar, S., & Kramarić, M. (2019). Rječnička raznolikost pisanih tekstova osoba s razvojnim jezičnim poremećajem. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 55(2), 14-30.

Hržica, G., & Lice, K. (2013). Morfološke pogreške u uzorcima govornog jezika djece urednog jezičnog razvoja i djece s posebnim jezičnim teškoćama. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 49(1), 65-77.

Ivanova, E., & Petrova, G. (2017). Bulgarian reflexive clitics se and si: Homonymy, polysemy, syntax. *Voprosy Jazykoznanija*, 1, 74-104. <https://doi.org/10.31857/S0373658X0000949-2>

Ivšac Pavliša, J., & Lenček, M. (2011). Fonološke vještine i fonološko pamćenje: neke razlike između djece urednoga jezičnoga razvoja, djece s perinatalnim oštećenjem mozga i djece s posebnim jezičnim teškoćama kao temeljni prediktor čitanja. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 47(1), 1-16.

Jakubowicz, C., Müller, N., Kang, O.-K., Riemer, B., & Rigaut, C. (1996). On the acquisition of the pronominal system in French and German. In A. Stringfellow et al. (Eds.), *BUCLD 20* (pp. 374-385). Cascadilla Press.

Jakubowicz, C., Nash, L., Rigaut, C., & Gérard, C.-L. (1998). Determiners and clitic pronouns in French-speaking children with SLI. *Language Acquisition*, 7(2/4), 113-160. <http://www.jstor.org/stable/20000283>

Jakubowicz, C., & Rigaut, C. (2000). L'acquisition des clitiques nominatifs et des clitiques objets en français. *Canadian Journal of Linguistics/Revue canadienne de linguistique*, 45, 119-157.

Jelaska, Z., Kovačević, M., & Andel, M. (2002). Morphology and semantics – the basis of Croatian case. In M. Voeikova & W. Dressler (Eds.), *Pre- and protomorphology: Early phases of morphological development in nouns and verbs* (pp. 177-189). LINCOM Europa.

Kelić, M., Hržica, G., & Kuvač Kraljević, J. (2012). Mjere jezičnog razvoja kao pokazatelji posebnih jezičnih teškoća. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 48(2), 23-40.

Kelić, M., Zelenika Zeba, M., & Kuvač Kraljević, J. (2016). Što mjerimo pseudoriječima i kako mjerimo pseudoriječi. *Logopedija*, 6(2), 75-81. <https://doi.org/10.31299/log.6.2.5>

Košutar, S., Jozipović, M., & Hržica, G. (2024). Referential choice in the narrative discourse of people with aphasia. *Lingua*, 301, 103676. <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2024.103676>

Kovačević, M., Palmović, M., & Hržica, G. (2009). The acquisition of case, number and gender in Croatian. In *Development of nominal inflection in first language acquisition: A cross-linguistic perspective* (pp. 153-177). De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110217117.153>

Kuna, Z. (2022). Tvorba imenica u ranom jezičnom razvoju na temelju podataka za jedno dijete iz Hrvatskog korpusa dječjeg jezika. *Suvremena lingvistika*, 48(93), 85-104. <https://doi.org/10.22210/suvlin.2022.093.04>

Kuvač Kraljević, J., Matic Škorić, A., & Olujčić Tomazin, M. (2022). Written narratives of adolescents with developmental language disorder compared with typically developing adolescents and adults. *Written Language and Literacy*, 25(2), 204-227.

Laaha, S., & Gillis, S. (Eds.). (2007). Typological perspectives on the acquisition of noun and verb morphology. *Antwerp Papers in Linguistics*. <http://webh01.ua.ac.be/apil/> (30. 08. 2008).

Leonard, L. B., & Kueser, J. B. (2019). Five overarching factors central to grammatical learning and treatment in children with developmental language disorder. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 54(3), 347-361. <https://doi.org/10.1111/1460-6984.12456>

Leonard, L. (1989). Language learnability and specific language impairment in children. *Applied Psycholinguistics*, 10, 179-202.

Leonard, L. (2014). *Children with specific language impairment* (2nd ed.). MIT Press.

Leonard, L., Eyer, J., Bedore, L., & Grela, B. (1997). Three accounts of the grammatical morpheme difficulties of English-speaking children with specific language impairment. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 40, 741-753.

Lukács, Á., Ladányi, E., Fazekas, K., & Kemény, F. (2016). Executive functions and the contribution of short-term memory span in children with specific language impairment. *Neuropsychology*, 30(3), 296-303. <https://doi.org/10.1037/neu0000232>

Mateu, V. E. (2015). Object clitic omission in child Spanish: Evaluating representational and processing accounts. *Language Acquisition*, 22(3), 240-284. <http://www.jstor.org/stable/24763843>

Meir, N., & Novogrodsky, R. (2019). Prerequisites of third-person pronoun use in monolingual and bilingual children with autism and typical language development. *Frontiers in Psychology*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02289>

Moore, M. E. (2001). Third person pronoun errors by children with and without language impairment. *Journal of Communication Disorders*, 34(3), 207-228. [https://doi.org/10.1016/S0021-9924\(00\)00050-2](https://doi.org/10.1016/S0021-9924(00)00050-2)

Müller, N., & Kupisch, T. (2003). Zum simultanen Erwerb des Deutschen und des Französischen bei (un)ausgeglichen bilingualen Kindern. *Vox Romanica*, 62, 145-169.

Mykhaylyk, R., & Sopata, A. (2015). Object pronouns, clitics, and omissions in child Polish and Ukrainian. *Applied Psycholinguistics*, 1(5), 1-32. <https://doi.org/10.1017/S0142716415000351>

Oraić Rabušić, I. (2015). O odnosu elementa se i zamjenice sebe. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 41(1), 97-126. <https://hrcak.srce.hr/141874>

Palmović, M. (2007). The acquisition of diminutives in Croatian. In I. Savickienė & W. U. Dressler (Eds.), *The acquisition of diminutives: A cross-linguistic perspective* (pp. 73-88). John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/lald.43>

Pavlinušić Vilus, E., & Hržica, G. (2022). Omissions and overgeneralizations of reflexive clitic in the acquisition of reflexive constructions in Croatian as L1. *Rasprave hrvatskog Instituta za jezik i jezikoslovlje*, 48(1). <https://doi.org/10.31724/rihjj.48.1.7>

Pavlinušić Vilus, E., Korecky-Kröll, K., & Dressler, W. U. (2023). Acquisition of reflexive and reflexively used pronouns in

- Croatian and Austrian German: A corpus-based study. *Lingua*, 284, 103478. <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2023.103478>
- Peti-Stantić, A. (2013). The Information Structure of the Sentence and the Phonology-Syntax Interface. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 39 (2), 557-580. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/117893>
- Pirvulescu, M. (2006). Theoretical implications of object clitic omission in Early French: Spontaneous vs. elicited production. *Catalan Journal of Linguistics*, 5, 221-236.
- Polančec, J. (2018). Povratni medij: o strukturi kategorije i njezinu dijakronijskom razvoju. In N. Lanović, M. Ljubičić, & M. Musulin (Eds.), *Poglavlja iz romanske filologije: u čast akademiku Augustu Kovačecu o njegovu 80. rođendanu* (pp. 543-559). Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu: FF Press.
- Rivero, M. L., & Golezdzinowska, M. (2003). The acquisition of constructions with reflexive clitics in Polish. In A. M. Di Sciullo (Ed.), *Asymmetry in Grammar: Volume 2: Morphology, phonology, acquisition* (pp. 259-283). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/la.58.11riv>
- Rosen, A. (2014). Haplology of reflexive clitics in Czech. In E. Kaczmarek & M. Nomachi (Eds.), *Slavic and German in contact: Studies from areal and contrastive linguistics* (pp. 97-116). Slavic Research Center. <https://doi.org/10.1353/jsl.2015.0013>
- Silić, J., & Pranjković, I. (2005). *Gramatika hrvatskoga jezika*. Školska knjiga.
- Siloni, T. (2003). Active lexicon. *Theoretical Linguistics*, 28(3), 383-400.
- Smolík, F., & Vávru, P. (2014). Sentence imitation as a marker of SLI in Czech: Disproportionate impairment of verbs and clitics. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 57(3), 837-849. https://doi.org/10.1044/2014_JSLHR-L-12-0384
- Sportiche, D. (1998). *Partitions and atoms of clause structure: Subjects, agreement, case and clitics* (Routledge Leading Linguists, 2). Routledge.
- Stanford, E., Durrelmann, S., & Delage, H. (2019). The effect of working memory training on a clinical marker of French-speaking children with developmental language disorder. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 28(4), 1388-1410. https://doi.org/10.1044/2019_AJSLP-18-0238
- Šarić, L., & Kuvač Kraljević, J. (2018). Obilježja proizvodnje sintaktičkih struktura kod djece s razvojnim jezičnim poremećajem. In D. Smajić, I. Krumes, & N. Mance (Eds.), *U jezik uronjeni: Zbornik posvećen Ireni Vodopiji* (pp. 291-302). Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
- Ščapec, K., & Kuvač Kraljević, J. (2013). Rana pismenost kod djece s posebnim jezičnim teškoćama. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 49(1), 120-134. <https://hrcak.srce.hr/104215>
- Tanacković Faletar, G., & Matovac, D. (2009). Uporabno utemeljena teorija usvajanja jezika oprimjerena razvojem padežnog sustava imenica hrvatskoga jezika. *Suvremena lingvistika*, 35(68), 247-273. <https://hrcak.srce.hr/47119>
- Tryzna, M. (2010). Acquisition of object clitics in child Polish: Evidence for D-linking. *LSO Working Papers in Linguistics*, 8, 71-84.
- Tsakali, V. (2014). Acquisition of clitics: The state of the art. In K. K. Grohmann & T. Neokleous (Eds.), *Developments in the Acquisition of Clitics* (pp. 161-187). Cambridge Scholars Publishing.
- Tuller, L., Delage, H., Monjauze, C., Piller, A.-G., & Barthez, M.-A. (2011). Clitic pronoun production as a measure of atypical language development in French. *Lingua*, 121, 423-441. <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2010.10.008>
- Ullman, M. T., & Pierpont, E. I. (2005). Specific language impairment is not specific to language: The procedural deficit hypothesis. *Cortex*, 41(3), 399-433. [https://doi.org/10.1016/S0010-9452\(08\)70276-4](https://doi.org/10.1016/S0010-9452(08)70276-4)
- van der Lely, H. K. J., & Stollwerck, L. (1996). A grammatical specific language impairment in children: An autosomal dominant inheritance? *Brain and Language*, 52(3), 484-504. <https://doi.org/10.1006/brln.1996.0026>
- van der Lely, H. K. J. (1998). SLI in children: Movement, economy, and deficits in the computational-syntactic system. *Language Acquisition*, 7(2/4), 161-192. <http://www.jstor.org/stable/20000284>
- Varlokosta, S., Belletti, A., Costa, J., Friedmann, N., Gavarró, A., Grohmann, K. K., Guasti, M. T., Tuller, L., Lobo, M., Anđelković, D., Argemí, N., Avram, L., Berends, S., Brunetto, V., Delage, H., Ezeizabarrena, M.-J., Fattal, I., Haman, E., van Hout, A., Jensen de López, K., Katsos, N., Kologranić, L., Krstić, N.; Kuvač Kraljević, J.; Miękisz, A., Nerantzini, M., Queraltó, C., Radić, Z., Ruiz, S., Sauerland, U., Sevcenco, A., Smoczyńska, M., Theodorou, E., van der Lely, H., Veenstra, A., Weston, J., Yachini, M., Yatsushiro, K. (2015). A cross-linguistic study of the acquisition of clitic and pronoun production. *Language Acquisition*, 23(1), 1-26. <https://doi.org/10.1080/10489223.2015.1028628>
- Vidović, A., & Mildner, V. (2010). Jezični status djece urednog jezičnog razvoja i djece s posebnim jezičnim teškoćama. In V. Mildner & M. Liker (Eds.), *Proizvodnja i percepcija govora. ??? profesoru Damiru Horgi povodom njegovog sedamdesetog rođendana* (pp. 186-197). Odsjek za fonetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu; Odjel za fonetiku Hrvatskoga filološkog društva; FF Press.
- Voeikova, M., & Krasnoshchekova, S. (2020). The use of pronouns as a developmental factor in early Russian language acquisition. In N. Gagarina & R. Musan (Eds.), *Referential and relational discourse coherence in adults and children* (pp. 171-206). De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9781501510151-008>
- Vukovic, M., & Stojanovic, V. (2011). Characterising developmental language impairment in Serbian-speaking children: A preliminary investigation. *Clinical Linguistics & Phonetics*, 25(3), 187-197.
- Wexler, K., Gavarró, A., & Torrens, V. Feature checking and object clitic omission in child Catalan and Spanish. In J. Meisel (Ed.), *Language Acquisition and Language Disorders*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/cilt.256.15wex>
- Xanthos, A., Laaha, S., Gillis, S., Stephany, U., Aksu-Koç, A., Christofidou, A., Gagarina, N., Hrzica, G., Ketz, F. N., & Kilani-Schoch, M. (2011). On the role of morphological richness in the early development of noun and verb inflection. *First Language*, 31, 461-479. <https://doi.org/10.1177/0142723711409976>
- Zachou, A., Partesana, E., Tenca, E., & Guasti, M. T. (2013). Production and comprehension of direct object clitics and definite

articles in Italian children with developmental dyslexia. In *Advances in Language Acquisition*. Cambridge Scholar Press.

Zesiger, P., Zesiger, L. C., Arabatzi, M., Baranzini, L., Cronel-Ohayon, S., Franck, J., Frauenfelder, U. H., Hamann, C., & Rizzi, L. (2010). The acquisition of pronouns by French children: A parallel study of production and comprehension. *Applied Psycholinguistics*, 31, 571-603. <https://doi.org/10.1017/S014271641000>